उत्तङ्कमेघाः

• डा.हेमलता एस्

महाभारतस्य युद्धस्य अनन्तरं श्रीकृष्णः द्वारकां प्रति प्रस्थितः । मार्गे सः महर्षिम् उत्तङ्कम् अपश्यत् । उत्तङ्कः युद्धविषयं न जानाति स्म । अतः सः – कुरु-पाण्डवयोः भ्रातृभावः प्रवृद्धः किम्, सर्वे सुखिनः सन्ति किम् इत्यादीन् प्रश्नान् अपृच्छत् । तदा कृष्णः युद्ध-वार्तादिकं निवेद्य – 'न दिष्टमत्यतिक्रान्तुं शक्यं बुद्ध्या बलेन वा' इति अवदत् ।

तत् श्रुत्वा कुपितः उत्तङ्कः – ''यस्मात् शक्तेन ते कृष्ण न त्राताः कुरुपुङ्गवाः । सम्बन्धिनः प्रियाः तस्मात् शप्स्येऽहं त्वामसंशयम्'' इति वदन् कृष्णं शप्तुम् उद्युक्तः अभवत् ।

कृष्णस्तु तं सान्त्वयित्वा तत्त्वम् उपदिश्य – ''अधर्मे वर्तमानानां सर्वेषामहमच्युतः । धर्मस्य सेतुं बध्नामि चलिते चलिते युगे'' इति वदन् स्वमहिमानं विवृतवान् । तदा मुनिः भगवतः यथार्थं स्वरूपं ज्ञातवान् । ''यत् विश्वरूपम् अर्जुनः दृष्टवान् तदेव रूपं मह्यमपि दर्शय'' इति सः श्रीकृष्णं प्रार्थयामास । ततः वासुदेवः विश्वरूपं दर्शितवान् । हृष्टः मुनिः कृष्णं स्तोत्रैः तोषयामास ।

गोविन्दः अवदत् – ''अपेक्षितं वरं याच'' इति ।

मुनिः तु – ''विश्वरूपदर्शनमेव अद्भुतः वरः । अतः अन्यत् किमपि न इच्छामि अहम्'' इति अवदत् ।

''मम दर्शनं मोघं मा भूत् । अतः किमपि याच'' इति अवदत् कृष्णः ।

तदा मुनिः – ''अस्यां मरुभूमौ जलं तु अतिदुर्लभम् । अतः यदा अहम् अपेक्षां कुर्यां तदा जलं प्रत्यक्षीभवतु'' इति अवदत् । ''तथास्तु'' इति उक्त्वा कृष्णः ततः अन्तर्हितः अभवत् ।

कतिचित् दिनानि अतीतानि । कदाचित् तृषितः उत्तङ्कः जलप्राप्त्यर्थं कृष्णं स्मृतवान् । तदा कश्चन मातङ्गः शुनकैः सह तत्र आगतः । तस्य पादसमीपे जलधारा प्रादुर्भूता । ''एहि उत्तङ्क! स्वीकुरु मत्तः जलम्'' इति मुनिम् अवदत् सः । मुनिः मातङ्गात् जलस्वीकरणं तिरस्कृतवान् । अतः मातङ्गः ततः प्रतिगतवान् । तस्य स्थाने कृष्णः एव स्थितः आसीत् । मुनिः मातङ्गस्त्रोतसा जलं दत्तवन्तं कृष्णं निन्दितवान् । तदा कृष्णः – ''ममाज्ञया इन्द्रः एव अमृतं ते दातुम् आगतः आसीत् । सः आदौ एव मानुषाणां कृते अमृतप्रदानं न युक्तमिति निवारितवान् । किन्तु मम निर्बन्धेन एवमागतः आसीत्'' इति अवदत् ।

'अहो, स्वापराधेन एव अहम् अमृतपानात् वञ्चितः अभवम्' इति खेदम् अन्वभवत् मुनिः । तदा कृपा-विष्टः कृष्णः मुनेः सलिलेप्सां पूरयितुम् उपायान्तरं सूचितवान् – ''यदा त्वं तृषार्तः प्रार्थयेथाः तदा आकाशे मरुभूमौ अपि मेघाः जलपूर्णाः भूत्वा जलं दास्यन्ति'' इति ।

ते एव मेघाः 'उत्तङ्कमेघाः' इति ख्यातिं गताः । कृष्णस्य वाक्यानुसारम् इदानीमपि उत्तङ्कमुनिः तृषार्तान् जनान् मरुभूमौ तर्पयितुं मेघान् प्रार्थयते । ते मेघाः जलप्रदानेन जनान् हर्षयन्ति ।